

LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SAJŪDŽIO TARYBOS 1949 M. VASARIO 16 D. DEKLARACIJA LIETUVOS TEISĖS SISTEMOJE

Vytautas Sinkevičius

Skaitant Deklaraciją apima pagarbus jaudulys. Ir pasididžiavimas. Pasididžiavimas tuo, kad tokia Deklaracija buvo parašyta. Negali nesistebėti, kokios didelės dvasios ir pasiaukojimo buvo žmonės, kokį begalinį tikėjimą, kad okupuota Lietuvos valstybė vėl bus laisva, jie turėjo, kai partizanų bunkeryje, žibalinės lempos šviesoje, aplinkui siaučiant sovietų kariuomenės daliniams, tykant mirtiniems pavojams, kūrė šį unikalų dokumentą. Dokumentą, kuriame atsispindi ir skaudi to meto Lietuvos istorinė patirtis, ir tautos pasiryžimas priešintis Sovietų Sąjungos okupacijai, ir gilios įžvalgos apie tai, kokia turėtų būti Lietuvos valstybė, kai ji vėl taps nepriklausoma.

LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją ir 1999 m. sausio 12 d. Seimo priimtą įstatymą⁵⁸, kuriuo ši Deklaracija paskelbta Lietuvos valstybės teisės aktu, galima nagrinėti ir vertinti įvairiais požiūriais, taip pat ir teisiniu. Nors Deklaracijos ir įstatymo tekstai yra trumpi ir lakoniški, tačiau jie labai talpūs.

Deklaracija – tai ir Lietuvos valstybės tęstinumą liudijantis teisės aktas, tai ir Lietuvos valstybės atkūrimo programinis dokumentas, tai ir teisės aktas, kuriame nurodyti nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai.

Galime paklausti: ar Deklaracija tiesiogiai, tai yra savaime, nuo pat priėmimo yra Lietuvos valstybės teisės aktas, yra pirminis konstitucinės teisės šal-

⁵⁸ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 11-241.

tinis (kaip, tarkime, Konstitucija, kiti konstituciniai aktai), ar ši Deklaracija tapo Lietuvos valstybės teisės aktu tik po to, kai buvo priimtas įstatymas dėl šios Deklaracijos.

Norint atsakyti į šį klausimą, būtina išsiaiškinti kelis dalykus: kieno valia yra atspindėta Deklaracijoje, koks Deklaracijoje įtvirtintų nuostatų turinys, kokios reikšmės santykiai yra aptariami Deklaracijoje?

Deklaracijoje nurodoma, kad ji skelbiama reiškiant lietuvių tautos valią. Ar LLKS Taryba turėjo įgaliojimus paskelbti šią Deklaraciją lietuvių tautos vardu? Taip, turėjo, nes ji atstovavo visoms Sovietų Sąjungos okupacijai besipriešinančioms ir su jos okupacine kariuomene kovojančioms lietuvių tautos karinėms ir visuomeninėms formuotėms, kurių pagrindinis siekis buvo atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Akivaizdu, kad Tauta niekada nebuvo atsisakiusi Lietuvos valstybės, kad nepriklausoma valstybė visada buvo suvokiama kaip didžiausia vertybė, kaip galimybė skleisti Tautos kūrybinei galiai, išsaugoti Tautos identitetą, kalbą, kultūrą. Juk neatsitiktinai ir dabar galiojanti Konstitucija prasideda žodžiais „Lietuvių tauta – prieš daugelį amžių sukūrusi Lietuvos valstybę“. LLKS Taryba buvo Tautos atstovybė, kuri išreiškė ir vykdė tautos valią. Pabrėžtina, kad tai buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė tuometėje okupuotoje Lietuvoje; jokios kitos Tautos atstovybės okupuotoje Lietuvoje tuo metu nebuvo. Tai, kad LLKS Taryba buvo sudaryta ne pagal 1938 m. Lietuvos Konstituciją, nepaneigia, jog LLKS Taryba buvo teisėta Tautos atstovybė tuometėje okupuotoje Lietuvoje⁵⁹. Tarptautinėje teisėje pripažįstama, kad „ypatingos aplinkybės verčia kurti ypatingas teisės normas <...>. Nenumatytai kritinei situacijai susiklosčius, pirmiausia taikoma ne Konstitucija, o atsižvelgiama į gyvybinius valstybės ir tautos interesus.“⁶⁰ Akivaizdu, kad Sovietų Sąjungos okupacija buvo ypatinga, kritinė situacija, kuriai esant Lietuvos valstybės ir Tautos išlikimui buvo iškilęs mirtinas pavojus. LLKS Tarybos, kaip Tautos atstovybės, susiformavimą lėmė būtinumas apginti gyvybinius Tautos ir valstybės interesus; tam reikėjo suvienyti visas Sovietų Sąjungos okupacijai besipriešinančias ir su jos okupacine kariuomene kovojančias lietuvių tautos karines ir visuomenines formuotes, ir joms atstovauti. Būtent tai, kad LLKS Taryba vienijo visas Sovietų Sąjungos okupacijai

⁵⁹ Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 233.

⁶⁰ Cituojama pagal Marek, K. *Identity and Continuity of States in Public International Law*. Geneve: Librairie E. Droz, 1954, p. 98.

besipriešinančias ir su jos okupacine kariuomene kovojančias lietuvių tautos karines bei visuomenines formuotes ir joms atstovavo bei tai, kad LLKS Taryba vadovavo pasipriešinimo sovietinei okupacijai judėjimui, yra pagrindas LLKS Tarybą laikyti vienintele teisėta Tautos atstovybe tuometėje okupuotoje Lietuvoje. Tai, kad 1938 m. Konstitucija nenumatė tokios Tautos atstovybės, kokia buvo LLKS Taryba, nėra joks argumentas kvestionuoti LLKS Tarybos, kaip vienintelės teisėtos Tautos atstovybės tuometėje okupuotoje Lietuvoje, pobūdį. Konstitucijoje numatytos Tautos atstovybės – Seimo okupacijos sąlygomis nebuvo įmanoma sudaryti; kita vertus, būtų absurdiška teigti, kad 1938 m. Konstitucijoje apskritai galėjo (ar turėjo) būti įtvirtintos nuostatos, kurios numatytų LLKS Tarybos sudarymą ir statusą.

Priėmus 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją, buvo dar labiau centralizuotas visos Lietuvos partizaninis judėjimas. Nors emigracija, be abejonės, vaidino labai svarbų vaidmenį išsilaisvinimo kovoje (ypač po to, kai organizuotas pagrindis Lietuvoje buvo sunaikintas), tačiau, kaip 1947 m. rugpjūčio 5–15 dienomis Paryžiuje vykusioje „Lietuvių tautos vadovaujančių veiksmų antroje konferencijoje“, kurioje dalyvavo VLIK'o vadovybė ir Lietuvos diplomatai, kalbėjo Bronius Kazys Balutis, „būtų ne tik per drąsu iš mūsų pusės pretenduoti į rezistencijos krašte dirigavimą, bet netiktų kalbėti ir apie direktyvas, netiktų net ir sugestionavimą minėti. Mes užsieniuose <...> visi esame tik ekspozitūros to, kas darosi krašte. Todėl ne jiems rikiuotis pagal mus, o mums rikiuotis pagal juos. Mes galime juos tik orientuoti apie padėtį užsieniuose.“⁶¹

Deklaracijos priėmimo metu Lietuvoje nebuvo kitos institucijos, kuri taip plačiai atstovautų okupacijai besipriešinančiam Tautos judėjimui, kuri galėtų išreikšti ir vykdyti tikrąją Tautos valią. Todėl LLKS Taryba, priimdama Deklaraciją, atspindinčią pagrindinį Tautos siekį – atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, turėjo visišką teisinį pagrindą reikšti šį siekį visos Tautos vardu. Lygiai taip, kaip šį Tautos siekį 1918 m. vasario 16 d. išreiškė Lietuvos Taryba, kaip šį Tautos siekį ir valią 1990 m. kovo 11-ąją išreiškė Sąjūdis per Aukščiausiąją Tarybą – Atkuriamąjį Seimą.

Deklaracijoje nurodoma, kad LLKS Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas (1 str.). Tai viena svarbiausių Deklaracijos nuostatų. Visuotinai priimta, kad Tautos aukščiausia politinė institucija yra ne kas kita, o Tautos atstovybė.

⁶¹ Mockūnas, L. *Pavargęs herojus*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 222.

1999 m. sausio 12 d. Seimo priimtame minėtame įstatyme, kuriuo ši Deklaracija paskelbta Lietuvos valstybės teisės aktu, ši Deklaracijos nuostata dar labiau išryškinta; įstatyme rašoma: „LLKS Taryba, priimdama Deklaraciją, buvo vienintelė teisėta valdžia Lietuvos teritorijoje“ (2 str. 2 d.). Ką ši nuostata reiškia teisine prasme, kokias teisines pasekmes sukelia?

Teisine prasme ši nuostata reiškia, kad okupuotoje Lietuvoje nebuvo jokios kitos teisėtos valstybinės valdžios, išskyrus LLKS Tarybą.

Taigi ši nuostata reiškia ir tai, kad tuo metu okupuotoje Lietuvoje veikusios „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, „Lietuvos TSR Ministrų Taryba“ nebuvo Lietuvos valstybės valdžios institucijos. Tai buvo Lietuvą okupavusios ir ją aneksavusios Sovietų Sąjungos sudarytos administracinės įstaigos, per kurias Sovietų Sąjunga, pasiremmdama savo kariuomene ir kitomis represinėmis struktūromis, valdė okupuotos Lietuvos valstybės teritoriją.

Deklaracijos ir įstatymo nuostata, kad LLKS Taryba buvo vienintelė teisėta valdžia okupuotos Lietuvos teritorijoje, turi dar vieną svarbų aspektą.

Visuotinai pripažįstama, kad okupuotos valstybės valdžios tęstinumą geriausiai išreiškia jos Vyriausybės buvimas emigracijoje. Lietuvos Vyriausybė emigracijoje nebuvo sudaryta, nors mėginimų pavaizduoti tokios Vyriausybės sudarymą būta. Jie žinomi Kybartų aktų pavadinimu. Tai du Respublikos Prezidento A. Smetonos ranka rašyti ir jo pasirašyti aktai, datuoti 1940 m. birželio 15 d., nurodant, kad jie surašyti Kybartuose. Vienu aktu Respublikos Prezidentas atleidžia Ministrą Pirmininką Antaną Merkį ir jo sudarytą Ministrų Tarybą iš pareigų ir skiria Stanislovą Lozoraitį Ministru Pirmininku. Kitu aktu Ministrui Pirmininkui Stanislovui Lozoraičiui pavedama pavaduoti Respublikos Prezidentą. Tačiau, kaip rašė Vaclovas Sidzikauskas⁶², pasirodė, kad šie aktai buvo surašyti ne 1940 m. birželio 15 d., bet 1940 m. spalio 15 d., ir ne Kybartuose, bet Šveicarijoje, Berne, pakeliui į JAV. Surašyti šiuos aktus Antaną Smetoną tuomet paragino Lietuvos diplomatai; šie aktai buvo reikalingi tam, kad, besikeičiant situacijai Europoje, prireikus būtų sudaryta egzilinė Vyriausybė. Tokia Vyriausybė tarptautinės teisės požiūriu galėtų atstovauti Lietuvos Respublikai, buvusiai iki 1940 m. birželio 15 d.

Stanislovas Lozoraitis tik karui pasibaigus, regis, 1945 m. rudenį, apie šiuos aktus informavo JAV prezidentą Harry S. Trumana, Didžiosios Britanijos Ministrą Pirmininką Clementą Attlee bei Prancūzijos laikinosios Vyriausybės vadovą Ch. De Gaule ir kartu pareiškė, kad svarstant Lietuvos klausimą

⁶² Sidzikauskas, V. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 251–252.

tarptautiniuose pasitarimuose, turėtų dalyvauti teisėti Lietuvos atstovai, kad tokiems atstovams nedalyvaujant, kiekvienas nutarimas, liečiąs Lietuvos interesus ir teises, būtų laikomas negaliojančiu. S. Lozoraitis prašė apsvarstyti, kokių priemonių JAV galėtų imtis Sovietų Sąjungos kariuomenei ir administracijai iš Lietuvos pašalinti, o ligi tai įvyks, prašė apsaugoti lietuvių tautą, tremtinius Sibire ir pabėgėlius Vakarų Europoje. Deja, nei iš minėtų valstybių vadovų, nei iš tų šalių vyriausybių jokio atgarsio S. Lozoraitis nesulaukė. Taip Kybartų aktai liko nepripažinti, o Vyriausybė emigracijoje veikti nepradėjo⁶³.

Taigi, nors Lietuvos Vyriausybės užsienyje nepavyko sudaryti, tačiau Deklaracijos nuostata, kad *LLKS Taryba yra aukščiausiasis Tautos politinis organas*, reiškė ir tai, jog ir sovietinės okupacijos metu Lietuvoje teisiškai egzistavo Lietuvos valstybės valdžią įgyvendinanti institucija. Ši institucija – tai LLKS Taryba. Šio fakto teisinis konstatavimas, kartu su kitais faktais – užsienyje veikė Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės, kurios atstovavo Lietuvai, buvusiai iki okupacijos; buvo pripažįstami Lietuvos Respublikos pasai, t. y. buvo pripažįstama Lietuvos Respublikos pilietybė; buvo saugoma Lietuvos nuosavybė užsienyje ir kt. – atspindi ne tik valstybės valdžios tęstinumą, bet ir Lietuvos valstybės tęstinumą tuo metu, kai ji buvo fiziškai nuslopinta.

Kartais vis dar tenka išgirsti vartojant maždaug tokias formuluotes: „Lietuva – pirmoji iš buvusių TSRS sąjunginių respublikų...“, „Lietuva, kaip postsovietinė valstybė...“, „Lietuva, išėjusi iš TSRS...“ ir pan. Nors šios ir panašios formuluotės vartojamos įvairiame kontekste, jų potekstėje glūdi esminė klaidinga prielaida – vadinamoji „Lietuvos TSR“ netiesiogiai (ar tiesiogiai) laikoma valstybe; na, gal ir ne visai tikra valstybe, gal „socialistine“, gal su „ribotu suverenitetu“, bet vis dėlto valstybe?!

Deklaracijos nuostata, kad *LLKS Taryba yra aukščiausiasis Tautos politinis organas*, ir įstatymo nuostata, kad *LLKS Taryba buvo vienintelė teisėta valdžia okupuotoje Lietuvoje*, yra vienas iš labai svarbių argumentų, patvirtinančių, kad „Lietuvos TSR“ niekada nebuvo Lietuvos valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Visuotinai pripažinti valstybės požymiai yra įtvirtinti 1933 m. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir pareigų“⁶⁴, kurios 1 straipsnyje nustatyta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės sub-

⁶³ Mockūnas, L. *Pavargęs herojus*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 214–215.

⁶⁴ Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 68.

jektas, turi turėti tokius požymius: 1) nuolatinis gyventojus; 2) apibrėžtą teritoriją; 3) vyriausybę; 4) galėti užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. Gebėjimas palaikyti santykius su kitomis valstybėmis reiškia ne ką kitą, o valstybės faktinę nepriklausomybę nuo kitos valstybės valdžios. Taigi neatskiriamas valstybės požymis yra jos suverenitetas. Akivaizdu, kad po 1940 m. okupacijos Lietuva neteko suvereniteto. Tauta neturėjo jokių sąlygų laisvai ir savarankiškai spręsti valstybės ir visuomenės organizavimo klausimų: pasirinkti valstybės santvarką, nustatyti ūkinio ir visuomenės gyvenimo pagrindus, pasirinkti užsienio politikos kryptį. Tauta taip pat neteko galimybės laisvai ir savarankiškai rinkti Seimo – Tautos atstovybę. Okupacinės valdžios sudaryta administracija likvidavo Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios institucijas; visi politinio pobūdžio sprendimai, taip pat bent kiek svarbesni ūkiniai sprendimai, buvo priimami ne Lietuvoje ir ne jos institucijų, bet Maskvoje. Šiuos sprendimus priimdavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovaujantys organai, o jeigu kai kuriuos neesminius sprendimus leisdavo priimti Lietuvoje – juos priimdavo Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, vadovybė. Deklaracijoje labai tiksliai apibūdinta tuo metu Lietuvoje veikusios komunistų partijos antivalstybinė esmė: „komunistų partija, kaip „diktatūrinė ir iš esmės priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekimui ir kertinei Konstitucijos nuostatai – Lietuvos nepriklausomybei, nelaikoma teisine partija“⁶⁵.

Visuotinai pripažįstama ir tai, kad valstybės teisinio subjektiškumo šaltinis yra suvereni Tautos valia. Išreikšti šią valią sovietinės okupacijos sąlygomis Tauta negalėjo. Tad iš kur galėjo atsirasti „Lietuvos TSR“ kaip valstybė? Vadinamąją „Lietuvos TSR“ sukūrė ne Tauta ir ne jos atstovai. „Lietuvos TSR“ atsirado iš okupacinės valdžios sudaryto ir Tautos valios neatspindinčio vadinamo „liaudies seimo“ sprendimo, kuris teisine prasme visada buvo ir yra niekinis. Taigi *laikyti vadinamąją „Lietuvos TSR“ valstybe nėra jokio teisinio pagrindo*. Galima teigti, kad „Lietuvos TSR“ terminas atspindi okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymo būdą, kurio esmę galima

⁶⁵ Tai, kad Sovietų Sąjungos komunistų partija nebuvo politinė partija tikraja šio žodžio prasme, pripažįsta ir Rusija, kuri yra buvusios Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėja ir tęsėja. Ši partija, kaip 1992 m. lapkričio 30 d. nutarime konstatavo Rusijos Konstitucinis Teismas buvo tuometinės Sovietų Sąjungos valstybinės valdžios sudedamoji ir pagrindinė dalis, lemianti visus valstybinės valdžios institucijų, taip pat kitų institucijų priimamus sprendimus. *Konstytucionnyj Sud Rossijskoj Federacyni (1992–1996)*. Moskva: Novyj Jurist, 1997, s. 230–260.

apibūdinti taip: Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė jiems pavaldžias ir jų kontroliuojamas vietines administracines įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turinčius rodyti šių įstaigų neva tautos atstovaujamąjį pobūdį (pavyzdžiui, „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, „Lietuvos TSR Ministrų Taryba“), ir per šias įstaigas, pasiremdami represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją. Čia galima pridurti, kad visos vadinamosios „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos iki tol, kol 1990 m. vasario 24 d. laisvuose demokratiniuose rinkimuose buvo išrinkta Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas, taip pat buvo ne kas kita, o tik okupacinės valdžios sudarytos vietinės administracinės įstaigos, turėjusios klusniai legalizuoti ir įgyvendinti sovietinės okupacinės valdžios sprendimus, padėti jai valdyti okupuotos ir aneksuotos Lietuvos valstybės teritoriją. Todėl jokie „buvusios sąjunginės respublikos“, „postsovietinės respublikos“, „postsovietinės valstybės“, o tuo labiau „Lietuvos kaip valstybės, buvusios Sovietų Sąjungos sudėtyje“, terminai Lietuvai negali būti taikomi. Apie tai Seimas labai aiškiai pareiškė 1999 m. sausio 12 d. priimtame „Memorandume Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams“⁶⁶. Pagal tarptautinės teisės principą *ex injuria non oritur* jokia valstybė negali įgyti suverenių teisių į jos okupuotą ir neteisėtai valdomą teritoriją. Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, „negali būti laikomos išstojusiomis iš SSRS, nes būdamos SSRS neteisėtai okupuotos ir aneksuotos, teisiškai SSRS nepriklausė“⁶⁷. Tarptautinės teisės požiūriu Lietuva niekada nebuvo sudėtinė SSRS dalis, todėl negali būti laikoma „buvusia sovietine respublika“⁶⁸. Ne Lietuva „išėjo“ iš Sovietų Sąjungos – tai Sovietų Sąjunga (tiksliau – jos teisių bei pareigų perėmėja ir tęsėja Rusija) buvo priversta išeiti iš Lietuvos, kurioje neteisėtai buvo daugiau kaip 50 metų.

Deklaracija svarbi ir tuo, kad joje įtvirtinti būsimos nepriklausomos Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai. Pagal valdymo formą Lietuva turėjo būti demokratinė respublika (1 str.); būsimoji nauja Lietuvos Konstitucija turėjo atitikti žmogaus teises ir demokratinius siekimus (principus) (14 str.); buvo numatyta, kad naują Lietuvos Konstituciją priims Seimas (14 str.), kuris

⁶⁶ Lietuvos Respublikos Seimo Memorandumas Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 7-144.

⁶⁷ Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 218.

⁶⁸ Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 158.

bus renkamas laisvais, demokratiniais, visuotiniais, lygiais, slaptais rinkimais (5 str.); būtent taip išrinktas Seimas ir Vyriausybė valdys Lietuvą (5 str.).

Tai tik kai kurie Deklaracijoje nustatyti nepriklausomos Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai. O tol, kol Seimo bus priimta nauja Konstitucija, „Lietuvos valstybės atstatymas <...> vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 m. Lietuvos Konstitucijos dvasią“ (14 str.). Kodėl Deklaracijos autoriai nurodo 1922 m. Konstituciją, o ne paskutinę Lietuvoje galiojusią 1938 m. Konstituciją? Juk valstybės tęstinumą geriausiai išreiškia būtent paskutinė iki valstybės okupacijos galiojusi Konstitucija, nepriklausomai nuo jos turinio. Galbūt atsakymą į šį klausimą bent iš dalies pateikia Deklaracijos nuostatos apie tai, kokios institucijos įgyvendins valstybės valdžią nepriklausomoje Lietuvoje. Pažymėtina, kad Deklaracijoje buvo numatyta kitokia valstybės valdžią vykdančių institucijų sąranga negu 1938 m. Konstitucijoje: pagal 1938 m. Konstituciją valstybės valdžią vykdo „Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas“ (4 str.), o Deklaracijoje yra nurodoma, kad tai daro demokratiniais būdu, visuotiniais rinkimais išrinktas Seimas ir Vyriausybė (5 str.). Prezidentas – svarbiausia valstybės valdžios figūra pagal 1938 m. Konstituciją – šioms institucijoms nėra priskirtas.

Deklaracijoje nėra nuostatų, apibrėžiančių Prezidento vietą valstybės valdžios sistemoje, jo įgaliojimus bei santykius su kitomis valdžios institucijomis. Apsiribojama trumpu teiginiu: „atstačius Lietuvos nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas“ (8 str.), taip pat nuostata, kad „laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu“ (9 str.). Tačiau čia pat daroma išlyga – „Vyriausybė atsakinga prieš Laikinąją Tautos Tarybą“ (9 str.) – tai yra ne Respublikos Prezidentui, kaip buvo nustatyta 1938 m. Konstitucijoje, bet tik Laikinajai Tautos Tarybai, kuri nuo okupacijos pabaigos iki susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, turi teisę leisti įstatymus (6 str.). Pagal Deklaraciją Laikinąją Tautos tarybą turėjo sudaryti iš „visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių aukštųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautos atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo“ (7 str.).

Taigi Deklaracijos nuostatas, įtvirtinančias Prezidento institutą, galima vertinti kaip labai aptakias ir net atsargias: Prezidento institutas numatytas, tačiau jo galių nustatymas paliekamas ateičiai (po to, kai bus išrinktas Seimas).

Toks atsargumas buvo pateisinamas. Galima manyti, kad Deklaracijos autoriai gerai suprato, kokį pavojų Lietuvos valstybei gali kelti Konstitucijoje įtvirtintas griežtai „prezidentokratinis“ režimas, visų svarbiausių valdžios galių sutelkimas vieno asmens, tegul ir Respublikos Prezidento, rankose, kokį pavojų gali kelti tokia valstybės valdžių sąranga, kai tarp jų nėra pusiausvyros ir atsvarų.

Deklaracijos autoriai, be abejojimo, gerai žinojo ir tai, kaip 1940 m. (Sovietų Sąjungai įvedus į Lietuvą kariuomenę ir okupavus Lietuvą) buvo manipuluojama 1938 m. Konstitucijos nuostatomis, pagal kurias Prezidentas vienasmeniškai galėjo skirti ir atleisti Ministrą Pirmininką ir ministrus, galėjo niekieno nevaržomas paleisti Seimą, turėjo teisę leisti įstatymus; Deklaracijos autoriai gerai žinojo ir tai, kaip Sovietų Sąjunga ir jos sudaryta vietinė okupacinė administracija, manipuluodami 1938 m. Konstitucija, siekė užmaskuoti Lietuvos okupaciją, kad, Mykolo Riomerio žodžiais tariant, atrodytų jog „konstitucinės santvarkos pakeitimas daromas ne Sovietų Sąjungos nurodymais, o remiantis Lietuvos Konstitucija ir Lietuvos valdžios institucijų aktais“⁶⁹.

Galima manyti, kad Deklaracijoje 1922 m. Konstitucijai prioritetas buvo atiduotas ir dėl to, kad pagal šią Konstituciją centrinė valstybės valdžią įgyvendinanti institucija buvo Seimas, kad joje buvo įgyvendinta XX amžiaus pradžioje Lietuvoje plačiai propaguota idėja, jog, kaip rašė Steigiamojo Seimo narys Juozas Purickis, „tikras nepriklausomos Lietuvos šeiminkas turėjo būti visos Tautos išrinktas Seimas“, kad „tik Seimas yra valstybės suverenitas“, kad „Seimo suverenitas eina iš Tautos, kuri, rinkdama Seimo atstovus, reiškia savo valią“⁷⁰.

Tačiau pastebėtina ir tai, kad ir 1922 m. Konstitucija Deklaracijoje remiamasi taip pat su tam tikru atsargumu; formuluotė, kad „Lietuvos valstybės atstatymas vykdomas <...> pagal 1922 m. Konstitucijos dvasią“ (pabrėžiu – „pagal Konstitucijos dvasią“), leidžia teigti, jog ir ši Konstitucija Deklaracijos autoriams buvo priimtina ne visa. Ir tai suprantama, nes 1922 m. Konstitucijoje įtvirtinta valdžių sąranga, kai Seimas iš esmės buvo visagalis, taip pat turėjo trūkumų, neleido užtikrinti valstybės stabilumo, sudarė prielaidas staigiam ir ryškiam dalies visuomenės radikalėjimui, ne tik politinių jėgų, bet ir visuomenės susipriešinimui. Kuo tai baigėsi 1926 m., visiems žinoma.

⁶⁹ Riomeris, M. *Lietuvos sovietizacija, 1940–1941: Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas*. Vilnius: Lituanus, 1989, p. 17.

⁷⁰ Purickis, J. *Seimų laikai. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas, 1928, p. 141.

Deklaracijos nuostatos dėl valstybės valdžios sąrangos, dėl valdžios institucijų įgaliojimų leidžia teigti, jog jos autoriai matė būsimą nepriklausomą Lietuvą kaip parlamentinę respubliką, kurios svarbiausias požymis yra tai, kad tik Seimas turi įgaliojimus leisti įstatymus, kad Vyriausybė yra atsakinga Seimui ir tik Seimas gali lemti Vyriausybės likimą, suteikdamas jai įgaliojimus veikti ir ją nušalindamas pareiškus nepasitikėjimą, kad tik Seimas, kaip Tautos atstovybė, turi teisę spręsti aukščiausių valstybės pareigūnų politinės-teisinės atsakomybės klausimus.

Galima prisiminti, kad rengiant ir šiuo metu galiojančios 1992 m. Konstitucijos projektą vienas iš klausimų, dėl kurio buvo daugiausia diskutuojama, taip pat buvo Seimo ir Respublikos Prezidento įgaliojimų santykis. Aukščiausiosios Tarybos sudarytos darbo grupės parengtame projekte⁷¹ aiškiai dominavo Seimas; alternatyviame projekte⁷², kurį parengė Santara „Už demokratinę Lietuvą“, buvo numatyti labai dideli Respublikos Prezidento įgaliojimai. Antai buvo numatyta, kad Respublikos Prezidentas turi teisę atleisti Ministrą Pirmininką, reorganizuoti Vyriausybę, įvesti tiesioginį valdymą administraciniuose vienetuose, pirmininkauti Vyriausybės posėdžiuose ir pan. Manytina, kad laikotarpis po Konstitucijos priėmimo akivaizdžiai liudija, kaip valstybiškai atsakingai buvo pasielgta 1992 m., kai rengiamame galutiniame Konstitucijos projekte buvo įtvirtinta pusiausvyra tarp valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų, buvo nustatyta tokia valstybės valdžios sąranga, kai kiekviena valstybės valdžią įgyvendinanti institucija gali pristabdyti, atsverti kitą valdžią, kai nė viena iš jų negali turėti absoliučios valdžios, negali dominuoti kitų atžvilgiu. Todėl labai atsargiai vertintini kartais pasigirstantys raginimai pakeisti Konstituciją ir stipriai išplėsti Respublikos Prezidento galias, pakeisti Konstitucijoje įtvirtintą valdžių pusiausvyrą.

Deklaracijoje numatyta ne tik tai, kokia bus iš sovietinės okupacijos išsilaivinusios ir vėl nepriklausomos Lietuvos valstybės valdžios institucijų sąranga, jų sudarymo tvarka, įgaliojimai. Deklaracijoje yra labai talpių nuostatų, susijusių su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, jų garantijomis. Pagal Deklaracijos 15 straipsnį „atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, neprasikaltusiems lietuvių tautos interesams“. Deklaracijoje

⁷¹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas, parengtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti komisijos. *Lietuvos aidas*, 1992 m., gegužės 1 d.

⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas, parengtas Santaros „Už demokratinę Lietuvą“. *Lietuvos aidas*, 1992 m., rugsėjo 11 d.

numatyta žemės ūkio ir pramonės reforma, kuri laikoma prielaida „socialinių problemų racionaliam sprendimui ir krašto ūkiniam atkūrimui“ – tokia reforma turėjo būti „vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje“ (20 str.). Deklaracijoje „konstatuojama teigiama religijos įtaka ugdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sunkiausiu laisvės kovų laikotarpiu“ (18 str.). Deklaracijoje įtvirtintas labai svarbus teisinės valstybės principo elementas – teisingumą vykdo tik teismai, taip pat nustatyta, kad „asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvynę bendradarbiavimu su priešu, savo veiksmais ar įtaka pakenkę tautos išsilaisvinimo kovai, susitępę išdavystėmis ar krauju, yra atsakingi prieš Lietuvos Teismą“ (17 str.).

Deklaracijoje yra įtvirtintas Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas. Deklaracijoje nurodoma, kad LLKS Taryba prisideda „prie kitų tautų pastangų sukurti pasaulyje teisingumu ir laisve pagrįstą pastovią taiką, besiremiančią pilnutiniu įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo, ir paskelbtų Atlanto Chartoje, Keturiuose Laisvėse, 12-oje Prezidento Trumano Punktų, Žmogaus Teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumo ir laisvės deklaracijose“ (22 str.). Šios nuostatos reiškia, kad Lietuvos geopolitinė orientacija – demokratinis Vakarų pasaulis, kad Lietuva savo ateitį sieja tik su Vakarų demokratiškosios šalių bendrija. Šiose Deklaracijos nuostatose iš esmės atsispindi kolektyvinės gynybos principas. Kartu LLKS Taryba prašo visą demokratinį pasaulį pagalbos Lietuvos išsilaisvinimo kovoje, kad būtų įgyvendinti jos tikslai. Svarbiausias LLKS Tarybos tikslas – atkurti laisvą, demokratinę, nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Įstatyme nurodoma, kad juo nustatomas Deklaracijos statusas Lietuvos Respublikos teisės sistemoje (1 str.), kad Deklaracija yra Lietuvos valstybės teisės aktas (3 str.). Atsižvelgiant į Deklaracijos paskirtį ir jos turinį, galima teigti, kad *Deklaracija priskirtina prie konstitucinės reikšmės teisės akty, kad ji yra vienas iš Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinių pamatų*. Šią reikšmę Deklaracija turėjo ir tebeturi nuo pat 1949 m. vasario 16 d., t. y. nuo jos priėmimo. Deklaracija pati savaime yra pirminis konstitucinės teisės šaltinis. Seimo priimtas specialus įstatymas, apibrėžęs Deklaracijos vietą ir statusą Lietuvos teisės sistemoje, yra labai svarbus šio akto reikšmės teisinis *įtvirtinimas*, kurį padarė atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės Seimas – Tautos atstovybė. Priėmus šį įstatymą Deklaracija buvo oficialiai įvesta į Lietuvos teisės sistemą. Galima manyti, kad jeigu Deklaracija būtų žinoma Kovo 11-osios Akto rengėjams, ši deklaracija būtų atspindėta Akte taip, kaip jame yra at-

spindėti 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės, kurie Kovo 11-osios Akte yra apibūdinti kaip Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas. Deja, Kovo 11-osios Akto rengėjams ši Deklaracija nebuvo žinoma; ji buvo rasta KGB archyve vėliau, jau atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Tai, kad Seimas priėmė specialų įstatymą, apibrėžiantį Deklaracijos vietą ir statusą Lietuvos teisės sistemoje, neturėtų būti interpretuojama, jog Deklaracijos statusas ir vieta Lietuvos teisės sistemoje esą priklauso vien nuo to, ar Seimas yra priėmęs atitinkamą sprendimą. Seimo diskrecija šioje srityje yra labai ribota, nes, kaip minėta, Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas nuo jos priėmimo. Seimo priimtas įstatymas, apibrėžiantis Deklaracijos vietą ir statusą Lietuvos teisės sistemoje, yra labai svarbus šio akto reikšmės teisinis *įtvirtinimas*, bet ne Deklaracijos konstitucinės reikšmės sukūrimas ar šios Deklaracijos legitimavimas. Deklaracija savaime yra ir visada išliks konstitucinės reikšmės teisės aktu, pirminiu konstitucinės teisės šaltiniu. Tačiau Seimo sprendimai, kuriais *įtvirtinamas* Deklaracijos, kaip Lietuvos valstybės teisės akto, kaip vieno iš valstybės konstitucinių pamatų statusas, yra labai svarbūs toliau atkuriant istorinį teisingumą, parodant Lietuvos valstybės tęstinumą jos okupacijos sąlygomis. Tai, kad Deklaracija okupuotoje Lietuvoje buvo mažai žinoma, kad realią valdžią okupuotoje Lietuvoje turėjo ne LLKS Taryba, bet sovietinės okupacinės struktūros, kad Lietuvos valstybė tuo metu nebuvo atkurta pagal Deklaracijos nuostatas ir pan., nepaneigia išvados, jog Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas. Pažymėtina, kad atitinkamo teisės akto konstitucinę reikšmę paprastai lemia ne tai, ar šis aktas buvo įgyvendintas, ar jis vėliau buvo patvirtintas parlamento ar kokiu nors kitu būdu legitimuotas. Atitinkamas teisės aktas įgyja konstitucinės reikšmės pobūdį pirmiausia dėl to, kad jį priima ypatinga institucija, t. y. institucija, turinti įgaliojimus (galinti) reikšti Tautos valią, ir dėl to, kad teisės akte nustatomi būtent valstybės konstituciniai pamatai. Neįmanoma nuginčyti fakto, kad LLKS Taryba, priimdama Deklaraciją, buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė ir vienintelė teisėta valstybės valdžia okupuotoje Lietuvoje, kad LLKS Taryba, kuri atstovavo „visoms Lietuvos teritorijoje esančioms vieningos vadovybės vadovaujamos karinėms visuomeninėms grupuotėms“, turėjo įgaliojimus (galėjo) reikšti ir įgyvendinti Tautos valią. Neįmanoma paneigti ir to, kad Deklaracijoje įtvirtinti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo metmenys, taigi įtvirtinti Lietuvos valstybės konstituciniai pamatai. Vadinasi,

1949 m. vasario 16 d. Deklaracija konstitucinės reikšmės teisės akto pobūdį įgyja ne dėl parlamento priimto sprendimo ar kokio nors kitokio jos legitimavimo, o pirmiausia dėl savo turinio.

Čia reikėtų sugrįžti prie 1990 m. Kovo 11-osios Akto. Neabejotina, kad Kovo 11-osios Aktas yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas, kad Akte įtvirtintos nuostatos yra konstitucinės reikšmės. Negalima sutikti su teisės literatūroje pateiktu požiūriu, kad „prieš pradėdant rengti būsimos kodifikuotos rašytinės konstitucijos (1992 m. – *aut. past.*) projektą, buvo nuspręsta, jog nuostatą dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos, kuri jau buvo konstatuota Kovo 11-osios akte ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, reikia įtvirtinti surengiant visuotinę apklausą – plebiscitą, taip *suteikiant šiai normai konstitucinį statusą*“⁷³ ir kad „1991 m. vasario 9 d. plebiscitas, remdamasis tautos suvereniteto principu, *galutinai legitimavo 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą*“⁷⁴. Nurodyti teiginiai nelaikytini pagrįstais vien dėl to, jog taip sudaromos prielaidos teigti, kad, nors iki visuotinės apklausos (plebiscito) nuostata dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos buvo konstatuota Kovo 11-osios Akte ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, iki minėtos apklausos (plebiscito) ši nuostata neva dar neturėjo konstitucinio statuso!? Nurodyti teiginiai yra nesuderinami su Kovo 11-osios Akto nuostata, kad „nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“; ši Kovo 11-osios Akto nuostata, kaip ir visas Aktas, turi konstitucinį statusą nuo jo priėmimo. Nurodyti teiginiai yra nesuderinami ir su Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 1 straipsniu, kuriame *expressis verbis* buvo įtvirtinta, kad Lietuva yra Respublika, kad Lietuva yra suvereni valstybė. Laikinis Pagrindinis Įstatymas buvo ne kas kita, o Lietuvos laikinoji Konstitucija, taigi nuostata dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos turėjo konstitucinį statusą dar iki 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos (plebiscito). Manytina, kad teiginys, jog visuotinė apklausa (plebiscitas) buvo reikalinga tam, kad „nuostatai dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos reikėjo suteikti konstitucinį statusą“, neturi teisinio pagrindo.

Teisiškai nekorektišku laikytinas ir teiginys, kad „1991 m. vasario 9 d. plebiscitas, remdamasis tautos suvereniteto principu, *galutinai legitimavo 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą*“. Šiame teiginyje esanti formuluo-tė „*galutinai legitimavo*“ leidžia daryti ir tokią, visiškai klaidingą, prielaidą,

⁷³ Vaičaitis, V. *Konstitucinių įstatymų fenomenas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 77.

⁷⁴ *Ten pat*, p. 78.

kad 1990 m. Kovo 11 d. Aktas neva buvo nepakankamai legitimus, nes jis vėliau, plebiscito būdu buvo „galutinai legimituotas“(!?). Teiginys apie 1990 m. kovo 11-osios Akto tariamai vėliau įvykusį „galutinį legitimavimą“ yra nesuderinamas su faktu, jog Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas, kai 1990 m. kovo 11 d. priėmė Aktą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo, turėjo visus tautos jai suteiktus įgaliojimus (mandatą) atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Šiuos įgaliojimus Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas gavo iš tautos per rinkimus į šią Aukščiausiąją Tarybą, kurie įvyko 1990 m. vasario 24 d; teisinis faktas, kad Lietuvos gyventojai, turintys rinkimų teisę, 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų metų suteikė išrinktiems Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą, yra konstatuotas 1990 m. kovo 11 d. priimtame specialiaame Aukščiausiosios Tarybos akte – Deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“⁷⁵, kuri buvo priimta prieš priimant Aktą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. Pažymėtina, kad 1990 m. Kovo 11 d. Aktu Lietuvos nepriklausoma valstybė buvo atkurta vienkartiniu, neatšaukiamu ir nepaneigiamu Tautos atstovų sprendimu, ji buvo atkurta ir legaliai, ir legitimiai, nes Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo deputatai turėjo visus tam būtinus Tautos jai suteiktus įgaliojimus ir garbingai įvykdė Tautos valią. Taigi 1990 m. Kovo 11 d. Akto vėliau nereikėjo dar kaip nors „galutinai legimituoti“.

1991 m. vasario 9 d. visuotinė apklausa (plebiscitas) buvo surengta ne tam, kad, kaip rašoma teisės literatūroje, „prieš pradedant rengti būsimos kodifikuotos rašytinės konstitucijos projektą, buvo nuspręsta, jog nuostatą dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos, kuri jau buvo konstatuota Kovo 11-osios akte ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, reikia įtvirtinti surengiant visuotinę apklausą – plebiscitą, taip *suteikiant šiai normai konstitucinį statusą*“. Nors taip teigiant yra daromos nuorodos į Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos stenogramas – taigi lyg ir cituojami deputatų pasisakymai – iš stenogramų matyti, jog Kovo 11-osios Akto nuostatos, kad Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė valstybė, atžvilgiu kaip tik buvo vengiama bet kokių referendumų. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. posėdyje Lietuvos Respublikos Aukščiau-

⁷⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (Pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 308–309.

siosios Tarybos Pirmininkas prof. V. Landsbergis kalbėjo: „<...> iš mūsų štai vis reikalauja kažkokio referendumo, kad pasirodę neapdairūs patys ir pripažintume, jog kovo 11 dienos aktai neva dar nepakankami, ir tada įkliūtume į žinomą „neišstojimo įstatymo“ kilpą. Todėl atsisakydavome, matydami klastą ir primindami, jog rinkėjų mums duotas mandatas atkurti nepriklausomybę taip pat yra tautos suverenios galios raiška, kurią mes, išrinkti deputatai, tik paskelbėme ir po to vis labiau praktiškai įgyvendiname. Bet dabar jau patys nutarėme pasitikrinti.<...> Pasitikrinome. Žmonės nemaž nesuabejoję dėl nepriklausomybės, veikiau priešingai – dar tvirčiau apsisprendę, įsitikinę; jų balsai patvirtino, kad Kovo 11-oji buvo reikalinga ir teisinga, o dabar yra atėjęs laikas žengti toliau.“⁷⁶

Pažymėtina, kad rengiant minėtą apklausą (plebiscitą) nebuvo net minties, jog gyventojai turės apsispręsti dėl valstybės suvereniteto ar valstybės formos. Kovo 11-osios Akto nuostata, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė valstybė, nuo pat jo priėmimo buvo ir yra nekvestionuojamas dalykas. Svarbiausias 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos (plebiscito) tikslas buvo visiškai kitoks: noras dar kartą parodyti pasaulio valstybių bendrijai, kad Tauta jau pasirinko Lietuvos nepriklausomybę (Tautos valią 1990 m. kovo 11 d. Aktu išreiškė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo deputatai); visuotinė apklausa (plebiscitu) buvo siekta paskatinti užsienio valstybių (taip pat ir Vakarų demokratinių valstybių) vadovus kuo greičiau pripažinti Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Teisinėje literatūroje kartais teigiama ir tai, kad „1990 m. kovo 11 d. akto ir 1991 m. vasario 9 d. apklausos – plebiscito bei jį teisiškai įtvirtinančio vasario 11 d. konstitucinio įstatymo (*konstitucinis įstatymas vadinamas „Dėl Lietuvos valstybės“ – aut. past.*) santykis galėtų būti traktuojamas panašiai kaip ir vasario 16 d. akto bei 1920 m. Steigiamojo Seimo gegužės 15 d. rezoliucijos santykis“⁷⁷. Gaila, kad nepateikiama argumentų, kuriais grindžiamas minėtas teiginys, ir nenurodoma, koks yra 1918 m. vasario 16 d. akto bei Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos santykis. Šiame straipsnyje plačiau nediskutuoju dėl minėto teiginio, galima pasakyti tik tai, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija nelaikytina teisės aktu, kuris,

⁷⁶ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (Pirmojo šaukimo) antroji sesija. Stenogramos (Nr. 25). Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 441–442.

⁷⁷ Vaičiaitis, V. *Konstitucinių įstatymų fenomenas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 78.

vadovaujantis jau minėta logika, „galutinai legitimavo“ 1918 m. vasario 16 d. aktą. Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. priimto Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo akto, taip pat ir 1990 m. kovo 11 d. priimto Akto dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo, mūsų nuomone, nereikėjo dar kaip nors „galutinai legitimuoti“, nes abu šie Aktai yra Tautos atstovybių priimti ir Tautos valia grindžiami konstitucinę reikšmę turintys aktai, kuriais ir legaliai, ir legitimiai buvo atkurta Nepriklausoma Lietuvos valstybė⁷⁸. 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija, kaip minėta, konstitucinės reikšmės teisės akto pobūdį taip pat turi ne dėl vėliau jos atžvilgiu priimto Seimo sprendimo ar kokio nors kitokio jos legitimavimo, o pirmiausia dėl to, kad ją priėmė LLKS Taryba, kuri tuometėje okupuotoje Lietuvoje buvo vienintelė teisėta tautos atstovybė, turėjo įgaliojimus (galėjo) reikšti Tautos valią, ir dėl savo turinio.

Kadangi LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas, yra vienas iš Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinių pamatų, šią Deklaraciją saugo ir gina Konstitucija. Nors Konstitucijoje tai nėra tiesiogiai nurodyta, Deklaracijos konstitucinė apsauga kyla

⁷⁸ Istorinėje literatūroje yra teigta, jog Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija, kuria buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, yra „visos tautos rinktų atstovų valios pareiškimas“ ir kad „tas didelės istorinės reikšmės įvykis galutinai patvirtino 1918.II.16 nepriklausomybės paskelbimo aktą <...>“ (Žr., pvz., Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos Steigiamasis Seimas*. New York, 1975, p. 66). Manytina, kad yra pagrindas kitaip vertinti 1918 m. vasario 16 d. akto ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos „Lietuvos valstybės nepriklausomybės proklamavimas“ santykį. Pritartina K. Račkausko nuomonei, kad „nustatydamas Lietuvos valstybės pamatus, Seimas negali prieštarauti Vasario 16 d. Aktui, nes jo paties galia ir teisinis pagrindas yra išvestiniai iš to Akto. Jis negali būti pilnai suverenus, bet apribotas, sąlygotas ir negali savo valia keisti savo titulą ar plėsti savo kompetenciją. Jam Tarybos yra uždėta pareiga nustatyti Lietuvos valstybei papildomus pagrindus, respektuojant tuos, kurie yra Lietuvos Tarybos suminėti Akte“ (Račkauskas, K. *Lietuvos konstitucinės teisės klausimai*. New York, 1967, p. 15–16). Kita vertus, 1918 m. vasario 16 d. akto vartojama formuluoatė „skelbia atstatanti“ ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos formuluoatė „skelbia atstatyta“ nėra visiškai tapačios, esminis jų skirtumas yra tai, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos formuluoatė „skelbia atstatyta“ rodo, jog yra pasibaigęs tam tikras 1918 m. vasario 16 d. atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės raidos laikotarpis, kad prasideda naujas valstybės raidos etapas, kai jau funkcionuoja visuotinių demokratinių rinkimų būdu sudaryta Tautos atstovybė – Seimas. Be abejo, ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija, ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. priimtas konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ yra konstitucinę reikšmę turintys teisės aktai, nes juose įtvirtinti Lietuvos valstybės konstituciniai pamatai.

iš Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių Tautos teisę gyventi ir kurti nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, įtvirtinančių Lietuvos valstybės nepriklausomybę. Šios ir kitos Konstitucijos nuostatos suponuoja, kad teisės aktai, sudarantys Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinius pamatus – LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija yra vienas iš jų – yra saugomi ir gimi Konstitucijos.

Iš Deklaracijos nuostatų kyla ne tik moralinio pobūdžio pasekmės, bet ir būtinumas priimti įstatymus bei kitus teisės, kuriais būtų atkuriamas istorinis teisingumas, įtvirtinamas valstybės tęstinumas, įprasminamas LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo Pirmininko teisinis statusas. Seimo 2009 m. kovo 12 d. priimta Deklaracija, kuria LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas Jonas Žemaitis pripažįstamas kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu, faktiškai vykdžiusiu Respublikos Prezidento pareigas, yra tik vienas iš teisės aktų, kuriais atkuriamas istorinis teisingumas, įtvirtinamas valstybės tęstinumas, o LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkui pripažįstamas jo tuometinei teisei padėčiai adekvatus statusas⁷⁹. Tai, kad okupuotoje Lietuvoje tuo metu veikusios vienintelės teisėtos Tautos atstovybės ir vienintelės teisėtos valstybės valdžios institucijos – o būtent tokia buvo LLKS Taryba – vadovas praėjus ilgam laiko tarpui paskelbiamas „kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu, faktiškai vykdžiusiu Respublikos Prezidento pareigas“, nėra nei „istorijos perrašinėjimas“, nei „teisės negerbimas“, kaip kai kurių Seimo narių buvo teigta Seimo posėdyje⁸⁰. Seimo kanceliarijos Teisės departamento rašte⁸¹ pateikta pastaba, esą, „jeigu teikiama deklaracija siekiama teisiniu pasekmių, <...> siūlytina atkreipti dėmesį į 2002 m. birželio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimą, kuriame konstatuota, kad <...> Respublikos Prezidento statusas yra individualus, besiskiriantis nuo visų kitų valstybės pareigūnų statuso, kad <...> pagal Konstituciją įstatymų leidėjui neleidžiama nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų paneigtas individualus, nuo visų kitų valstybės pareigūnų teisinio statuso besiskiriantis Respublikos Prezidento teisinis statusas ir sudarytos teisinės prielaidos kurį nors kitą asmenį prilyginti Respublikos Prezidentui – valstybės vadovui“ laikytina teisiškai nepagrįsta, nes ji, auto-

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. kovo 12 d. Deklaracija „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 30-1166.

⁸⁰ *Seimo 2009 m. kovo 12 d. posėdžio stenograma*.

⁸¹ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2009 m. kovo 12 d. raštas Lietuvos Respublikos Seimui „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo deklaracijos „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu“ projekto (Reg. Nr. XIP-402)“.

riaus nuomone, grindžiama klaidinga prielaida, esą Seimo sprendimus, kuriais yra konstatuojamas okupuotoje Lietuvoje veikusios vienintelės teisėtos Tautos atstovybės ir vienintelės teisėtos valstybės valdžios institucijos vadovo teisinis statusas, suvaržo *šiuo metu galiojanti Konstitucija*. Manytina, kad teikiant minėtą pastabą nebuvo ir nėra jokio teisinio pagrindo remtis šiuo metu galiojančia Konstitucija, nes jos nuostatos, taigi ir nuostatos, apibrėžiančios Respublikos Prezidento teisinį statusą, negali būti taikomos atgal, t. y. negali būti taikomos tiems santykiams, kurie buvo susiklostę 1949–1954 metais. Tuo metu buvusiems santykiams taikomi tuo metu galioję teisės aktai. Akiivaizdu, kad okupacijos sąlygomis pritaikyti 1938 m. Konstitucijos nebuvo jokių galimybių. Turėjo būti taikomi tie teisės aktai, kurie tuo metu galiojo, taigi turėjo būti taikoma LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija. *Deklaracijos nuostata „LLKS Taryba <...> okupacijos metu yra aukščiausias Tautos politinis organas, vadovaujās politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai“ suponuoja, kad šios institucijos vadovas teisiškai yra ir okupuotos Lietuvos valstybės vadovas. Kitaip tariant, LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas valstybės vadovo statusą įgijo pagal pačią LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją. Pagal iki okupacijos Lietuvoje galiojusias Konstitucijas, taip pat ir pagal 1938 m. Konstituciją, valstybės vadovas buvo vadinamas Respublikos Prezidentu. Todėl visiškai suprantamas ir teisiškai pateisinamas Seimo 2009 m. kovo 12 d. sprendimas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininką Jonas Žemaitį pripažinti kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu, faktiškai vykdžiusiu Respublikos Prezidento pareigas. Deklaracijos 8 straipsnio nuostata, kad LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas eina Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas „atstāčius Lietuvos nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui“*, mūsų nuomone, nėra teisinė kliūtis LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininką Joną Žemaitį pripažinti kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu, faktiškai vykdžiusiu Respublikos Prezidento pareigas. Minėta Deklaracijos 8 straipsnio nuostata, kuria neretai remiamasi kritikuojant Seimo 2009 m. kovo 12 d. sprendimą, nepaneigia fakto, jog *LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas pagal pačią LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją teisiškai buvo okupuotos Lietuvos valstybės vadovas*. Nors Deklaracijoje tokios nuostatos *expresis verbis* nėra, toks LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko statusas kyla iš Deklaracijos. Būtent ši aplinkybė kartu su tuo, jog valstybės vadovas pagal 1938 m. Konstituciją buvo vadinamas Respublikos Prezidentu, leidžia Seimui konstatuoti, kad LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas Jonas Žemaitis buvo kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovu, fak-

tiškai vykdžiusiu Respublikos Prezidento pareigas. Šiuo metu galiojanti Konstitucija ir Konstitucinio Teismo nutarimai negali būti aiškinami taip, kad jie neleistų ar trukdytų atkurti istorinį teisingumą, neleistų konstatuoti tokio LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo Pirmininko teisinio statuso, kurį jie turėjo pagal LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją ar kuris išplaukia iš šios Deklaracijos nuostatų. Šiuo metu galiojanti Konstitucija negali būti taikoma tų santykių, kurie susiklostė iki jos įsigaliojimo ir jau yra pasibaigę, atžvilgiu.

Pateikti LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos ir įstatymo, kuriuo ši Deklaracija paskelbta Lietuvos valstybės teisės aktu, vertinimai – tai tik atskiri, fragmentiški pastebėjimai. Deklaracijos ir įstatymo nuostatos dar laukia išsamaus ne tik istorikų, bet ir teisininkų tyrinėjimo ir vertinimo. Tačiau kuo didesnis laiko tarpas skiria mus nuo tų dienų, kai buvo priimta Deklaracija, tuo labiau išryškėja jos nuostatų valstybinis prasmingumas ir reikšmė nepriklausomos Lietuvos valstybės konstitucingumo raidai, tuo labiau atsiškleidžia Deklaracijos signatarų ir visų Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio dalyvių pasiaukojimo Tautai ir Lietuvos valstybei didingumas.